

Pravoslavný chrám sv. Olgy ve Františkových Lázních

Lubomír ZEMAN

ANOTACE: *První ze dvou příspěvků věnovaných chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních, první pravoslavné sakrální novostavbě na území Čech. Článek se soustředí na shrnutí dějin vzniku chrámu a charakteristiku jeho architektonického zpracování.*¹

Mění se politické klima v rakouské monarchii v polovině 19. století přineslo změnu i v oblasti konfesijní politiky. Po vydání liberalizačního Říjnového diplomu 20. 10. 1860 císařem Františkem Josefem I. a zrovnoprávnění protestantských vyznání s katolicismem v roce 1861 bylo roku 1867 zrovnoprávněno s katolicismem i pravoslaví. Ve všech třech západočeských lázeňských městech – v Karlových Varech, Mariánských Lázních i Františkových Lázních – se návštěvníci z Ruska stali postupně jednou z největších skupin lázeňských hostů, jen o něco méně početnou než hosté z Německa. Nárůst klientely z pravoslavných zemí vedl posléze k úmyslům zřizovat pravoslavné chrámy právě v lázeňských městech.

Nejstarším pravoslavným chrámem v západočeských lázeňských městech, ale i v českých zemích je pravoslavný chrám sv. Olgy ve Františkových Lázních. Již v roce 1870 zde byl z podnětu lázeňského lékaře MUDr. Emila W. Hamburgera založen výbor pro zřízení modlitebny pro pravoslavné bohoslužby a stavbu pravoslavného chrámu. Teprve po sedmnácti letech sbírek se záměr podařil. Na stavbu přispěl i ruský princ Nikolaj, pobývajícím zde v roce 1872 v době vyhlášení sbírky na stavbu chrámu. Sám daroval novému chrámu veškeré zařízení včetně liturgického náčiní. V roce 1875 požádal Výbor pro stavbu pravoslavného chrámu ve Františkových Lázních františkolázeňský obecní úřad o bezplatné přenechání pozemku na nově vybudované ulici k Solnému prameni (dnešní ulice 5. května), kde by se nová, v monumentálním byzantském stylu zamýšlená stavba kostela měla stát ozdobou této části lázní. Město mělo po předložení stavebních plánů poskytnout pro stavbu ruského kostela subvenci ve stejné výši, jakou přispělo na stavbu evangelického kostela. Pro pravoslavné návštěvníky lázní byly zahájeny provizorní bohoslužby ve středním traktu Kolonády Solného a Lučního pramene. V roce 1878 se Výbor pro stavbu chrámu rozhodl k zakoupení levnější stavební parcely v nově vytyčené ulici, která měla být pojmenována Rudolfova (dnes Čs. armády) a ve které měl být kostel uprostřed zahrady dobře vidět. Co nejdříve měl být také zpracován stavební plán a zahájeny práce na kanalizaci ulice a úpra-

vě staveniště. Nakonec ale zakoupil Výbor v roce 1881 (poté, co se stal jeho předsedou architekt Gustav Wiedermann) od A. Starka stavební parcelu v tehdejší Stefanstrasse (dnes Kollárova ulice). Zároveň byla upravena nová pravoslavná modlitebna v hotelu Gisela u železničního nádraží.²

Po získání dostatečných finančních prostředků ze sbírek lázeňských hostů vyhotovil počátkem října 1887 Gustav Wiedermann jako člen stavebního výboru zdarma návrhy s rozpočtem a také převzal provedení stavby. Použil přitom jako předlohu ruský chrám Ikony Matky Boží „Radost všech trpících / Radost všech zarmoucených“ z neurologického sanatoria Krjukovo Jevdokije Nikolajevny a Konstantina Vasiljeviče Rukavišnikových u Moskvy od ruského architekta Alexandra Lavrentjeviče Obera z roku 1886.³ Tamní chrám s kvadratickou lodí završenou vyšší centrální lucernou s tamburem, doplněnou pouze dvěma cibulovými vížkami a představenou věží se zvonicí v čele, byl postaven z červených pálených cihel.⁴ Zajímavé je nesporně i vzájemné symbolické propojení – chrám v lázeňském sanatoriu u Moskvy byl zvolen jako předloha pro chrám v lázeňském městě v západních Čechách. Volba této před-

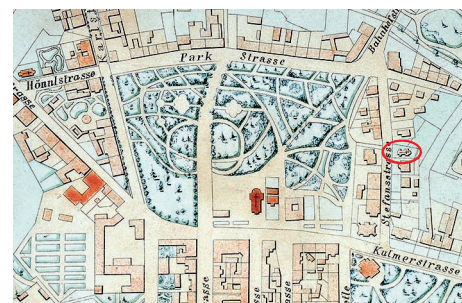
■ Poznámky

1 Článek vychází z referátu Lubomíra Zemana *Pravoslavné chrámy v lázeňských městech. Jejich podoba a vzory ve světle nejnovějších průzkumů*, předneseného na konferenci Dějiny staveb v Plasích v roce 2017.

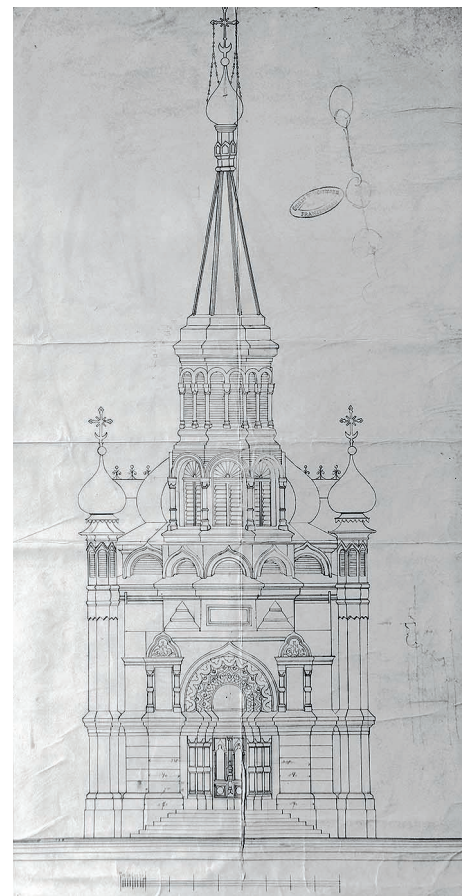
2 Jaromír Boháč – Roman Salamanczuk, *Pravoslavný kostel sv. Olgy – přehled v datech, Františkolázeňské listy* XXI, č. 7, červenec 2013, s. 5–6.

3 Санаторий Е. Н. Рукавишниковой и доктора медицины Н. А. Вырубова при станции “Крюково”. Dostupné online: <https://humus.livejournal.com/3150997.html>, vyhledáno 24. 6. 2018. Architekt Alexander Lavrentijevič Ober (1835–1898) v roce 1857 absolvoval Moskevskou dvorní architektonickou školu s titulem asistent. V letech 1857–1882 byl architektem carských divadel v Petrohradě, roku 1863 byl přesunut do Moskvy. V roce 1885 se stal členem-korespondentem, roku 1888 pak členem městské stavební rady.

4 Chrám Ikony Matky Boží „Všech žalostných Radostí“ v sanatoriu Krjukovo byl v roce 1929 zničen a zbourán.

1

2

Obr. 1. Františkovy Lázně, mapa města z roku 1907, v kroužku vyznačen pravoslavný chrám na Stefanstrasse. Městské muzeum ve Františkových Lázních.

Obr. 2. Gustav Wiedermann, projekt pravoslavného chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních, čelní pohled na vstupní průčelí (nedat.). Městské muzeum ve Františkových Lázních.

3

Obr. 3. Františkovy Lázně, pravoslavný chrám sv. Olgy po posledních úpravách kolem roku 1890. Foto: fotoarchiv pravoslavné církevní obce ve Františkových Lázních.

Obr. 4. Gustav Wiedermann, projekt pravoslavného chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních, boční pohled (nedat.). Fotoarchiv pravoslavné církevní obce ve Františkových Lázních.

Obr. 5. Gustav Wiedermann, projekt pravoslavného chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních, návrh sloupků portálu a věže zhotovených z pískovce. Městské muzeum ve Františkových Lázních.

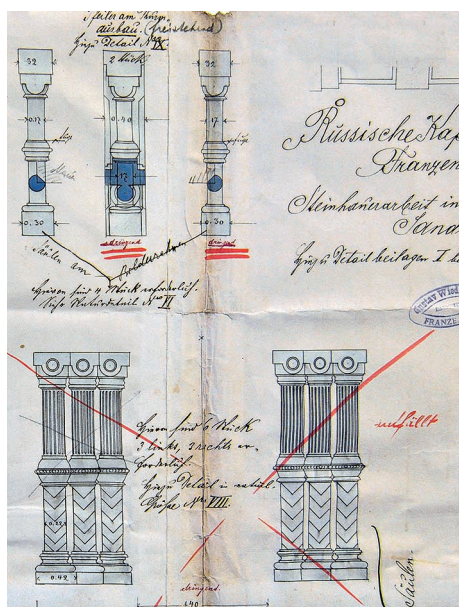
lohy tak v sobě může skrývat utajenou symboliku propojení dvou vzdálených míst určených k léčení. Motívem je Matka Boží uzdravující, jejíž ikona se nachází i v depozitáři chrámu ve Františkových Lázních. Chrám byl přitom od samého začátku koncipován pro potřebu lá-

zeňských hostů přijíždějících v čase lázeňské sezóny. Mimo ni byl uzavřen. Tomu odpovídají i vybrané sváteční ikony chrámového ikonostasu – všechny vyobrazené svátky časově spadají právě do období lázeňské sezóny. Symbolické zasvěcení prvního pravoslavného chrámu v českých zemích svatě kněžně Olze je chápáno jako záštita této patronky, která byla první ruskou kněžnou,⁵ jež přijala křesťanskou víru, a v jistém slova smyslu je tedy ochránkyní, světitelkou a nebeskou přímlyvkyní nově rozžatého světla pravoslavné víry v Čechách.

Se stavbou pravoslavného chrámu ve Františkových Lázních bylo započato v říjnu 1887 a k 25. květnu 1888 již byla hrubá stavba včetně krovu dokončena. Během zimy a jara roku 1889 byly prováděny vnitřní a vnější omítky. Ke slavnostnímu vysvěcení pak došlo 8. července 1889, a to pravoslavným knězem Vladimírem

4

5

Ladinským z Vymaru a za účasti významných ruských hostů, mimo jiné ministra Griese z Petrohradu. V roce 1908 byla v Zahradní ulici postavena i farní budova, opět podle plánu architekta Gustava Wiedermanna. Chrám zasvěcený sv. Olze sloužil nejen hostům z Ruska, ale i dalším hostům, kteří do Františkových Lázní přijížděli z tradičně pravoslavných zemí. Za postavení chrámu byl Gustav Wiedermann vyznamenán ruským řádem sv. Anny a srbským řádem sv. Sávy, který mu osobně udělil srbský král Milan I. při své návštěvě Františkových Lázní.⁶

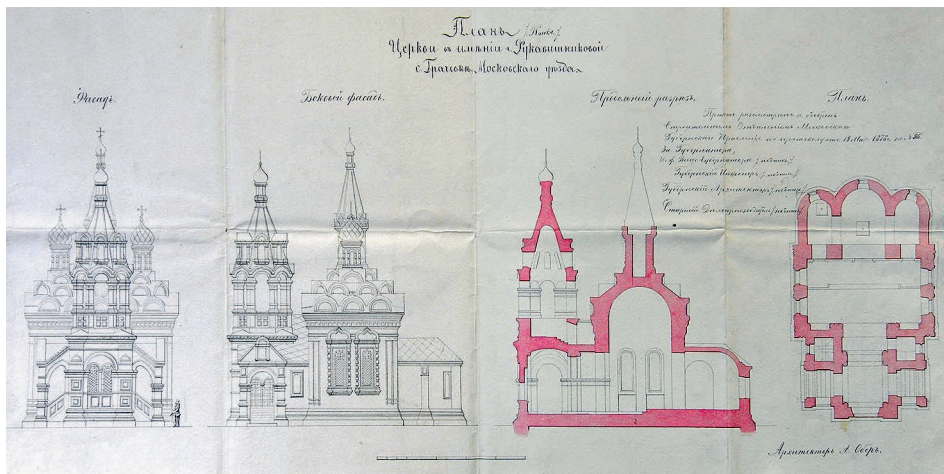
■ Poznámky

5 Svatá Olga bývá v hagiografii nazývána Jitřenkou Rusi. V tomto kontextu je také možné číst podobu chrámových křížů, které jsou ozdobeny paprsky vycházejícího světla.

Obr. 6. Alexandr Lavrentějevič Ober, projekt chrámu Ikony Matky Boží neurologického sanatoria Krjukovo v Gračevce u Moskvy, 1886. Městské muzeum ve Františkových Lázních.

Obr. 7. Gračevka u Moskvy, chrám Ikony Matky Boží „Radost všech trpících / Radost všech zarmoucených“ v neurologickém sanatoriu Krjukovo Jevdokie Nikolajevny a Konstantina Vasiljeviče Rukavišnikových. Dostupné online na <https://humus.livejournal.com/3150997.html>, vyhledáno 24. 6. 2018.

Pravoslavný chrám sv. Olgy ve Františkových Lázních se skládá z centrální lodi postavené na čtvercovém půdorysu a předsunuté vstupní věže s vysokou jehlancovou střechou. Na východě se k lodi připojuje nižší půlkruhová apsida. Loď je zastřešena masivní cibulovou bání s lucernou, doplněnou čtveřicí drobných nárožních polygonálních vížek, rovněž zakončených cibulovými báními s typickými pravoslavnými dvojramennými kříži zasazenými do půlměsíce/loďky,⁷ symbolicky plující po zemi.⁸ Plocha fasády je řešena pomocí bohatého ornamentu vycházejícího z tradičních vzorů byzantizující architektury ruské provenience se zakomary (frontony) po stranách nad vrcholovou římsou lodi. Vpadlá zrcadla spodní parapetní části, včetně lodi a tribuny, byla provedena s keramickým obkladem imitujícím režné zdivo z červených cihel. Iluze režného cihelného zdiva byla zvýrazněna bílým spárováním cihelné skladby. Vystupující tektonické prvky a články byly pojaty v monochromní barevnosti světlého okru, imitující světlý pískovec. Architektonické články jako sloupky, římsy nebo vlisy frontonů byly zhotoveny z velmi kvalitního jemnozrnného pískovce, který v první fázi zřejmě nebyl opatřen nátěrem. Tím se evokace fasády vyzděl z nákladnějšího stavebního materiálu, pískovce, ještě zvýšila. Štukové prvky byly zhotoveny z kvalitního kufsteinského vápna. Dominantu stavby tvoří zvonice se vstupním ústupkovým portálem a postranními pilastry s ikonami, vpravo sv. Olgy a vlevo sv. Vladimíra. Podle návrhu Gustava Wiedermanna měly být osazeny ikony i na bočních vpadlých polích, k tomu ale již nedošlo a plochy jsou zde prázdné. Na hranolový základ vstupní předsíně byla okosená část věže nasazena na řadu kokošníků. Ve vpadlých plochách frontonů, zakomarů i kokošníků byly v keramickém obkladu imitujícím režné cihelné zdivo vyznačeny řecké a rovnoramenné kříže ve dvojí barevnosti, červené a sytě okrové. Ty vytvářejí se štukovými kříži ve vrcholu zvonice i na vpadlých zrcadlech lodi další zajímavé ornamentální účinky. Nad vysokými okny zvonového patra pak byla horní část věže doplněna ještě slepými arkádami a arkaturou. Výzdoba evokuje exotickou cizokrajnost – sloup vstupního portálu mají zalamané kanelování a jsou zakončeny hlavice-

6

7

mi s akantovými listy odkazujícími ke Středomoří.

Dispozice chrámu se skládá z předsíně – nartexu –, na jejíž členité hmotě byla postavena věž, a loď zaklenutá kupolí. Presbytář je tradičně od lodi oddělen středním ikonostasem, zhotoveným v Petrohradu. Interiérové řešení dotváří bohatá výmalba. Na kupoli je vymalováno dvanáct medailonů s apoštoly,⁹ v pendativech kupole se pak nacházejí čtyři evangelisté a holubice symbolizující Ducha svatého – jedná se o malby na plechu, zhotovené v době výstavby chrámu. Strop a kupole jsou dále vyzdobeny freskami, které v roce 1975 zhotovili akademičtí malíři Milan Kraus a Jan Samec z Karlových Varů. To vše doplňuje náročně provedený geometrický dekor. Součástí liturgického vybavení jsou i pozoruhodné ikony.

Vzhledem k tomu, že nemáme žádné doklady o studijních cestách Gustava Wiedermanna po ortodoxních chrámech východní Evropy či přímo Ruska, lze konstatovat, že finální návrh provedl Wiedermann sám na základě studia ikonografie a stavebních plánů uveřejňovaných v souborných tiscích. Již v tomto období vytvořil charakteristické prvky a architektonické

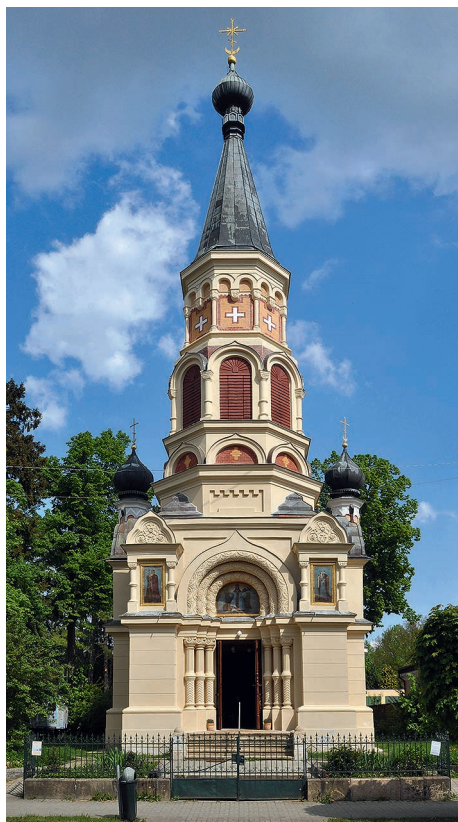
■ Poznámky

6 Stanislav Macek, *Architektura Františkových Lázní*, Františkovy Lázně 1989, s. 121.

7 Půlměsíc bývá interpretován nejčastěji ve dvou nejrozšířenějších výkladech. První zmiňuje symboliku kříže zasazeného do půlměsíce ve smyslu vítězství křesťanství nad islámem. Druhý výklad přirovnává půlměsíc k lodi zmiřané mořem, ve které je Kristův kříž oporou všech hledajících zastání v neklidném světě. Svůj význam má i nasměrování křížů do čtyř světových stran ve smyslu požehnání celému světu.

8 Se vztyčením kříže na chrámové věži se pojí i historka v dobovém tisku. V den vztyčení kříže, 28. října 1888, došlo k nehodě vlaku carské rodiny poblíž ruského městečka Borki. Fakt, že během nehody nebyl nikdo z carské rodiny zraněn, byl dán místním německy psaným františkolázeňským tiskem do souvislosti právě se vztyčením kříže, ve smyslu nebeské záštity cara jako ochránce pravoslavné víry. Za tyto informace děkuji otci Metodějovi, duchovnímu správci pravoslavného chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních.

9 Kruhové vyobrazení 12 apoštolů a 4 evangelistů v chrámové lodi symbolicky poukazuje na úzké sepětí věřících shromážděných okolo Krista.

8

9

10

Obr. 8. Františkovy Lázně, pravoslavný chrám sv. Olgy. Foto: Lubomír Zeman, 2018.

Obr. 9. Františkovy Lázně, pravoslavný chrám sv. Olgy, současný stav, pohled od jihozápadu. Foto: Lubomír Zeman, 2018.

Obr. 10. Františkovy Lázně, pravoslavný chrám sv. Olgy, vrcholová část zvonice s arkaturou a štukovými kříži v keramickém obkladu. Foto: Lubomír Zeman, 2018.

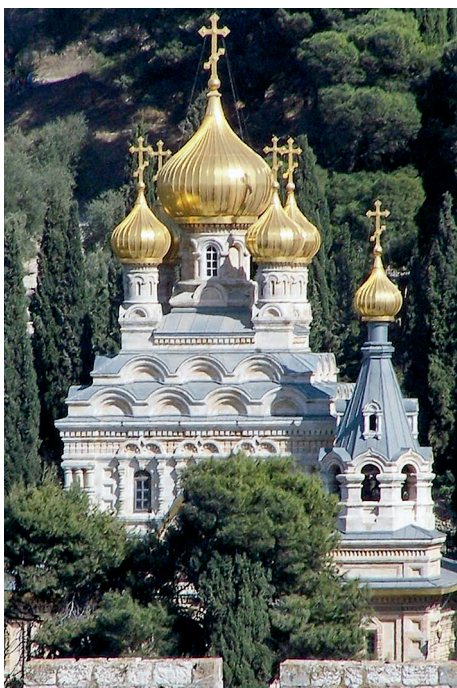
články, jako například zalamovanou kaneluru sloupů, palmetové hlavice či arkaturu, které později používal na svých dalších realizacích ortodoxní sakrální architektury (Karlovy Vary, Mariánské Lázně).¹⁰ Pro svůj projekt využil jako vzor několik typů pravoslavných chrámů – centrální jednokupolový, pětikupolový a longitudinální se vstupní zvoncovou věží. Vlastní podoba chrámu v sobě skrývá tradiční symboliku předloh ortodoxních chrámů – jedna centrální kupole jako symbol jediného Boha, pět bání jako symbol Boha a čtyř evangelistů, čtvercový kubus lodi představuje hmotnou pozemskost, narození i smrt, přechod z jednoho světa do druhého, kupole pak symbolizuje nebeskou klenbu. Podobně například i chrám ve jménu svatých Kosmy a Damiana v Gračevce u Buzuluku, postavený v roce 1849 (a zničený v roce 1935), měl rovněž podélný půdorys s centrální kvadratickou lodí zastřešenou velkou lucernou s kupolí bez kokošníků, doplněnou čtyřmi menšími nárožními lucernami.¹¹ Obdobně i chrám svatě Maří Magdaleny v Jeruzalémě, postavený v roce 1886 carem Alexandrem III. na počest jeho matky – carevny Marie Alexandrovny – podle návrhu Davida Grimma, je kvadratický s pěti kupolemi na dvou řadách kokošníků a s připojenou zvonící. Fasáda byla obložena pískovcovými bloky.

Zajímavá je také vazba františkolázeňského pravoslavného chrámu na mateřský chrám. Prvním knězem, který v chrámu sv. Olgy ve Františkových Lázních sloužil, byl protorej Vladimír Ladinskij, který sem v letech 1889–1896 dojížděl z německého Výmaru. Tamní pravoslavný chrám zasvěcený sv. Maří Magdaléně byl postaven v letech 1860–1862 vévodou Karlem Alexandrem von Sachsen-Weimar-Eisenach jako pohřební kaple pro ruskou velkokněžnu Marii Pavlovnu, dceru ruského cara Pavla I. Architektem stavby byl F. Streichhan, který stavební plány provedl podle předloh dodaných

■ Poznámky

10 Městské muzeum Františkovy Lázně, sbírka plánové dokumentace.

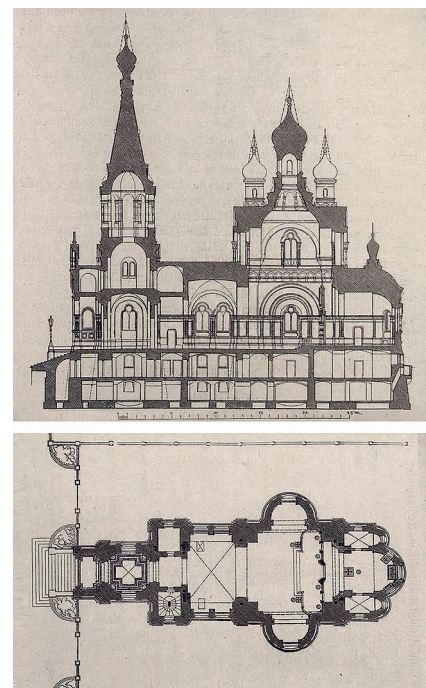
11 Памятники истории и культуры с. Грачевки, *Грачевская Центральная Районная Библиотека*, dostupné online: http://grach-bibl.ucoz.ru/index/pamjatniki_grachjovki/0-72, vyhledáno 24. 6. 2018.

11

12

13

Obr. 11. Ruský pravoslavný chrám svatě Maří Magdaleny v Jeruzalémě. Převzato z: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Church_of_Mary_Magdalene1.jpg, vyhledáno 24. 6. 2018.

Obr. 12. Julius von Bosse, *Die neue Russische Kirche in Dresden*, grafický list, 1880.

Obr. 13. *Drážďany, ruský chrám sv. Simeona*, řez a půdorys. Převzato z: *Die Bauten, technischen und industriellen Anlagen von Dresden. Herausgegeben vom Sächs. Ingenieur- und Architekten-Verein und vom Dresdener Architekten-Verein. Meinhold, Dresden 1878, s. 145–147.*

přímo z Moskvy.¹² Kvadratická loď s dvojicí bočních apsid je završena centrální věžicí s vysokým tamburem a bání a doplněna čtyřmi vysokými nárožními polygonálními věžemi s cibulovými báními. Vnější stěny kostela jsou okrové v kombinaci s tmavšími pásy, evokující rezné cihelné zdivo a zdůrazňující orientální stavby. Ta svou vysokou štíhlou hmotou připomíná několik stojících a planoucích svíček, což odpovídá pamětnímu charakteru jako rodového mauzolea. Tato podoba chrámu se svou specifickou artikulací vnitřní symboliky tak nebyla pro lázeňské město v západních Čechách, i přes jeho propojení jako mateřského chrámu, vhodná.

Od roku 1911 spadl ortodoxní chrám ve Františkových Lázních k ruskému ortodoxnímu chrámu v Drážďanech. Právě zde můžeme nalézt pozoruhodnou paralelu s chrámem sv. Olgy ve Františkových Lázních, a to jak v hmotovém, tak i v půdorysném, dispozičním konceptu. Ruský chrám v Drážďanech, zasvěcený sv. Simeonu od Svaté hory, byl postaven v letech 1872–1874 podle návrhu carského dvorního architekta Haralda Julia von Bosse,¹³ stavbu

prováděl místní stavitel Karl Robert Weissbach.¹⁴ Podoba chrámu byla inspirována staroruskou sakrální architekturou moskevských kostelů ze 17. století. Hlavní kvadratická loď ukončená zakomary a završená pěti věžičkami s charakteristickými cibulovými báními, nasazenými na dvojitém pásu kosošňků, je doplněna předstíní a vysokou zvonící v západním průčelí. K lodi jsou z boku připojeny dvě apsidy. Presbytář je ukončen třemi apsidami. Hlavní vstup je situován v otevřeném portiku. Dále jsou věřící vedeni přes chrámovou předstíň, nartex, Královskou branou do vlastní lodi, zaklenuté vysokou kupolí. Cihlové zdivo chrámu je zevně obloženo místním pískovcem, bohatě plasticky dekorovaným architektonickými články tradiční ruské architektury. Můžeme zde nalézt i sloupky a sloupky s prstenci, palmetovými hlavicemi a zalamovanými kanelurami, jaké používal architekt Gustav Wiedermann ve svých realizacích ortodoxní architektury v západočeských lázních.

V současné době prochází pravoslavný chrám sv. Olgy ve Františkových Lázních s využitím dotačních prostředků z programu regenerace MPR a města Františkových Lázní s přispěním pravoslavné církve náročnými opravami a restaurováním. Vinou neprodyšného akrylátového nátěru provedeného v průběhu 70. let 20. století byly pískovcové, ale i štukové prvky fasád na řadě míst velmi poškozeny. Po očištění fasády a odhalení keramického obkladu včetně dekorativních prvků byl očištěn i vstupní portál, kde se odkryly zaštukované akantové listy hlavic, profily patek sloupů i plastický květinový dekor archivolty. V roce 2017 byly restaurovány také zašlé ikony Krista Spasitele, sv. Olgy a sv. Vladimíra, osazené ve frontonu a kapličkách ved-

le vstupního portálu. Postupná oprava chrámu bude v dalších letech pokračovat, v roce 2018 půjde o část lodi a závěru. Již dnes však opravená část pravoslavného chrámu ve Františkových Lázních ukazuje svou původní tvář, díky které se může pozorný divák přenést jak v čas, tak v prostoru a odhalovat souvislosti s dalšími pravoslavnými chrámy v Evropě i na Blízkém východě.

■ Poznámky

12 *Die Russische Orthodoxe Kirche des Moskauer Patriarchat, Pfarrei Maria Magdalena in Weimar*, dostupné online: <http://www.rok-weimar.de/>, vyhledáno 24. 6. 2018.

13 Harald Julius von Bosse (1812–1894), německý architekt z Petrohradu. Od roku 1828 studoval v Drážďanech a Darmstadtu, poté žil a pracoval v Petrohradě. Navrhoval a stavěl veřejné stavby, šlechtické paláce, obytné činžovní domy, vily a venkovské domy, ale i kostely v Petrohradě a okolí. V roce 1858 byl jmenován carským dvorním architektem. V Petrohradě realizoval kromě jiných staveb v roce 1840 francouzský reformovaný kostel, v roce 1865 německý reformovaný kostel nebo v letech 1861–1864 evangelický luteránský kostel Marienkirche v Permu. Od roku 1863 až do své smrti v roce 1894 žil v Drážďanech.

14 Valerija Schälke, *Die Russisch-Orthodoxe Kirche in Dresden und ihre Gemeinde*, in: *Russland und Sachsen in der Geschichte, Dresdner Hefte LXXIV*, č. 2, 2003, s. 73–74. – *Architektur und Geschichte der Kirche, Russisch-Orthodoxe Kirche Hl. Simeon vom Wunderbaren Berge zu Dresden*, dostupné online: <http://www.orthodox-dresden.de/stsimeon/index.php/de/kirche/russisch-orthodoxe-kirche-zu-dresden-1874-1999/32-architektur-und-geschichte-der-kirche>, vyhledáno 24. 6. 2018.